

Andreas Daniel Habichhorst Matthaeus Müller

**Disquisitionum Exegetico-Theologicarum super Illustriora Prophetarum Loca,
Praellectiones Publicas Sub Incudem Revocantium Secunda De Monte Domus
Domini Firmiter & Eminenter Constituto Simulque Catholico Gentium Confluxu
Mire Frequentato, Ex Jsai. II, v. 2 ...**

Rostochi[i]: Wepplingius, 1686

<http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn733816258>

Druck Freier Zugang

RU theol. 31.Dez. 1686

Habichhorst, Andr. Dan.

DISQUISITIONUM EXEGETICO - THEOLOGICARUM

super

ILLUSTRIORA PROPHE TARUM LOCA,
PRÆLECTIONES PUBLICAS

SUB INCUDEM REVOCANTIUM

SECUNDA

DE

MONTE DO-
MUSDOMINI

FIRMITER & EMINENTER CONSTI-

TUTO SIMULQUE CATHOLICO GENTIUM

CONFLUXU MIRE FREQUENTATO,

Ex JSAL. II, v. 2. 3. & MICH. IV, 1. 2.

Quam

Auspice DEO- Homine,

Pl. Reverenda FCate THEOL. consentiente,

PRÆSIDE

ANDREA DANIELE
HABICHHORSTIO,

S. TH. D. EJUSDEMQUE PROF. PUBL. ORD. & CONSIST.

DUC. ASSESSORE DESIGNATO,

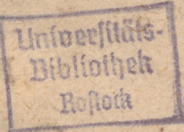
In Celeberr. Univers. Rostoch. Aud. Majori,

Ad d. XXXI. Dec. hor. mat. 1686.

publicæ collationi Academicae fuit

MATTHÆUS Müller / Dantiscanus.

Rostochi, Typis JOH. WEPPLINGII, Acad. Typogr.

HONORI MEMORIAEQUE
VIRORUM Pl. Reverendorum, Amplissimorum, Cla-
rissimorum Doctissimorumque,
DN. CONSTANTINI Schützen/
Ad Aedem D. Mariæ ap. Dantiscanos Pastoris
meritissimi,

Fautoris & Promotoris observandissimi,
DN. M. FRIDERICI BÜCHERI
Antehac Philos. Prim. & Pract. ibid. P. P. & Reip. Biblio-
thecarii, nunc ad Aed. Cathar. Ecclesiastæ vigilantissimi,
Cognati & Patroni mei æstimatissimi,

Ut
DN. CHRISTIANI SCHIR-
MERI,

Rei monetariæ ibid. Inspectoris ac Censoris
accuratissimi,

Consanguinei itidem Fautorisque
honoratissimi,

Exercitium hoc Theologicum

DE

Monte Domus Domini,

In observantiæ γάρισμα & ulterioris patrociniū Πιφλόγισμα,
Cum voto omnigenæ felicitatis auxiliū; à Montibus perpetui,
sacrum esse jubeo

MATTHÆUS MÜLLER, Dantisc.

Praclarè Docto planèq; Eximio
DN. RESPONDENTI,
Auditori suo & Amico veteri optimo
FELICITER!

DOgmata *Dantiscum* redamat *sincera Lutheri,*
Atq; Novatorū scripta minoris habet.
Hos Cives imitere Tuos & porro LUTHERUM
LÆTUS † AMES; fructus certus *amoris* erit.

Monsqve domus DOMINI, qvem dignus amore
Bonorum

Diligis, ad summas ducet (id opto) domus.

† *Anagr.* MATTHÆUS MUELLERUS.

Lm^g
PRÆSES.

Sunt tria quæ faciunt studiosum vincere quæque,
Ars, virtus, sudor. Cur tria? fortè rogas?

Vincit enim vitium virtus, ars improba fœdam,
Barbariem, sudor deniq; desidium.

Hæc MULLERE juvant, ut tu quoq; vincere possis:
Namq; tibi virtus, est quoq; Jhova comes.

Laudatus quotiens hic numina sacra docebas,
Quod potis Ifacidum ducere rite gregem.

Jamq; Sionæo rutilans e vertice verbum,
Dum tractas, doctâ sedulitate cluis.

Hinc favor, hinc surget Musarum fama celebris,
Fama sub extremis non moritura rogis.

Paucula hæc in honorem Dn. Respondentis
apponere voluit

BERNHARDUS Müller/
Eccl. ad. D. Mar.

Sic juvat à teneris didicisse fideliter artes,
Et virtute animum condecorasse suum!
Codicis assidue tractasti dogmata sacri,
MÛLLERE Aonji sedule Cultor agri.
Solvere & hinc nodos nosti, Legumque sacrarum
Controversa piè conciliare loca.
Hinc quoque conscendis cathedram, mercesq; paratas
Exponis studio, dulcis Amice, pio.
Sic Patris in Nato vivit post funera Virtus
Æmula, seqve gravi prodit honore Suis.
Gratulor ex animo plaudens felicibus ausis,
Et pia pro longo Carmine vota fero:
Sit labor hic faustus, porrò clarescere pergas,
Sitq; novum Specimen semper origo novi!
Sic Patre, sicq; Tuis simul invenière Patronis
Dignus, & inde dabit prospera cuncta DEUS.

Benevolentia ergò, properante calamo scr.

M. JACOBUS Burgman.

Die Purpur-farbne Flucht/
Woraus die Tugend
Nach der Jugend
Uns färbt die Ehren-Fahnen
Ist eben nicht der Ahnen/
Wohl aber unser / Schweiß und Blut!
Als sein Wehrtgeschänter Freund / Herr Matthæus
Müller / rühmlichst zu Rostock disputirete /
schrieb demselben dieses wenige zu Ehren
J. PISTORIUS.

os(0)so

LOCUS V. JSAI. II. 2. 3.

*Mons domus Domini in vertice montium eminentissime
exaltatus simulq; catholico gentium confluxu
mirè frequentatus.*

Disp.
II.

§. I.

Locus hic (quem & Micheas, Jsaia מִיכָאֵל c. 4. I. non tantum eodem sensu, sed & iisdem penè verbis, eodem quippe S. Spiritu actus, cui ille contentus imputari debet, proponit; ut adco Micheas non de alio, quam Jesaias, tempore loqvatur, quicquid Grotius ogganniat) eximium planè vaticinium de Ecclesia Messia ejusque sublimitate ac gloria comprehendit, pro cujus sensu genuino, quem nonnulli corrumpunt, rectius indagando, & abusu dehinc facilius retundendo, usuz, simul cognoscendo sequentes omnino quaestiones tum de *subjecto* s. monte ipso, tum de *prædicatis*, præcipuè v. *exaltatione* montis, hujusq; *tempore, modo & effectu* sc. gentium concursu &c. breviter veniunt expedienda.

§. 2. Quæritur enim (1.) de *subjecto*, quis scil. *mons* ille *domus Domini*? Judæiliteram hic sequentes corporalem illum montem Zion vel montem templi s. domus Domini intelligunt, de quo Mich. 3. ult. & 2. Chron. 33. 15. ita n. R. Abarb. libello Maschia Jeschuah p. 8. זֶה הַמִּוֶּרֶת שֶׁבֶן נִבְנָה הַמִּקְדָּשׁ *Hic mons est Moriah, in quo edificatum est sanctuarium.* Sed talia sunt subjecta, qualia permittunturæ prædicatis. Quomodo enim corporalis mons Zion vel Moriah in vertice montium fuit constituendus & super colles exaltandus? Et cur gentes tam frequentes & בקבוק s. catervatim, (uti Abarbenel vocem נהרו h. l. exponit) ad hunc montem secundum se essent ituræ? Nonne corporalis mons Zion sicut ager erat arandus & mons templi devastandus juxta Mich. 3. ult. & contra mons domus Domini, de quo immediatè seq. c. 4. Mich. v. 1. & hîc sermo est, firmandus erat & exaltandus? Petrus Galatinus l. 5. de Arc. Cath. verit. ad objectiones Judæorum respondens, montem hunc ipsum dicit Messiam, ob summam Majestatem ita dictum; verum mons hîc dicitur

B

tur

tur mons domus Domini. Rectius e. *sensu Metaphorico* antitypus
 montis Zion hic intelligitur, scilicet *Ecclesie Messia*, Zion illa ipri-
 tualis, civitas DEI & Domus DEI, descripta Ebr. 12. 22. 23. seqq.
 1. Tim. 3. 15. 1. Petr. 2. 6. *non exclusâ planè topica Hierosolymitana*:
 Siquidem in monte Zion & Hierosolymæ primitus instauranda
 & exinde per orbem terrarum prædicationibus Apostolorum ex-
 tendenda erat Messia Ecclesia. conf. seqq. v. 3. & Luc. 24. 47.
 Nec obstat, quod in verbis proximè seqq. (*Ex Zion lex egredietur*)
 vox Zion propriè sit accipienda: non enim à scripturæ loquendi
 modo alienum est, unam eandemq; vocem in eodem contextu
 propriè & impropriè occurrere. Nec sine ratione Ecclesia Mes-
 sia mons Zion s. mons domus Domini dicitur, vel eidem assi-
 mulatur: sicut enim Deus in monte Zion dicitur habitasse Pf. 47.
 2. Pf. 132. 13. 14. ita in Ecclesia & in piis tanquam spiritualis huius Zi-
 on incolis, à terrenis ad cœlestia adspirantibus Col. 3. 2. Deus habi-
 tat & Christus gratosè regnat Joh. 14. 23. Sicut Zion, cui Regia
 Davidis superstructa erat, petra fuit immota: ita Ecclesia pro-
 missionibus Christi, imò & ipsi Christo, qui vera est petra &
 fundamentum Ecclesiae, innixa, sicut mons Zion in æternum
 non commovebitur Pf. 125. 1.

§. 3. De hoc a. Monte *prædicatur & prædicatur: paratus*
(constitutus) erit in capite (vertice) montium & exaltatus præ collibus
(supra colles) & quidem in posterioritate dierum. Quæritur ergo
 (2.) de tempore exaltationis montis huius, quid scilicet per **אַחֲרֵית**
הַיָּמִים s. *posterioritate dierum* designetur? Hic iterum dissenti-
 unt interpretes. R. Kimchi ad h. l. hanc regulam dedit:
כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים הוּא יְמֵת הַמְּשִׁיחַ
h. e. omnis locus, in quod dicitur, in posterioritate dierum, ille de diebus
Regis Messia intelligitur. Et certè Phrasis hæc **אַחֲרֵית הַיָּמִים** sæ-
 pius quidè occurrit, imò & multis in locis e. c. Jer. 32. 20. Hof. 3. 5.
 de illa posterioritate dierum adhibetur, quæ dies Messia & E-
 vangeliū includit: Unde & in N. T. tempora Christi dicuntur
ἡμέραι αὐτοῦ ἡμετέρας Et r. 1. 1. qvo minus tamen regulæ Kimchia-
 næ simpliciter subscribamus, non pauca scripturarum loca ob-
 stant. Rectius ergò de phrasi illa sentiendum est, scilicet nota-
 ri hæc ipsa tempus illud, quod id, de quo agitur, insecuturum
 est

est, sive sit ante tempus Messiae s. post illud, sive sit ipsum tempus
 Messiae s. finis seculi, id quod, ex subjecta materia, antecedd. &
 consequ. dijudicandum est, uti rectius docet Tarnov. ad Mich.
 4. 1. Curatius igitur hæc phrasis per comparativum *posterioribus*,
 quam per superlativum *postremis* vel *novissimis* reddenda est. Quod
 verò eadem phrasis h. l. non simpliciter posterioritatem dierum,
 quæ tempus illud, de quo præmemoratur, proximè sunt infecu-
 tæ, neque simpliciter ultima mundi secula seu finem seculi, sed
 posterioritatem dierum designet, quæ tempora Messiae inclu-
 dunt, subjecta satis materia testatur. Errat igitur (1.) Grotius,
 qui phrasin hanc simpliciter per *posthac* vel *postea* tam h. l. quam
 Mich. 4. 1. reddit, & hoc quidem loco tempus Achas Regis Jhu-
 da intelligit, quo urbs Jerusalem ab obsidione Rezin & Pekah
 fuit liberata Isai. 7. & populi multi, ut scribit, Hierosolymam tan-
 quam ad locum tutissimum properarunt, & in atrio templi ado-
 rarunt. Non enim historiam nec scripturam commenti hujus
 producit. Illa enim tempora hinc designantur, quibus non parti-
 cularis cujusdam gentis accursus, sed catholicus gentium con-
 fluxus ad montem domus Domini accidit, quoque doctrina E-
 vangeliæ ex Zion exivit & per orbem terrarum resonuit. Quando
 autem multitudo gentium confluit & Evangelium ex Zion exivit?
 Num id factum tempore Regis Achas? Errant (2.) Judæi ceteri-
 ores, qui *posterioritatem* hanc dierum de seculo vel annis finem
 mundi proximè præcessuris, quibus Messias sit exhibendus, inter-
 pretantur. Dicuntur enim tempora Messiae dies posteriores s.
 novissimi non simpliciter vel respectu mundi, quasi dies ejus sint
 ultima mundi secula vel anni, sed secundum quid & resp. V. T.
 cum eadem, corpore Christi adveniente, finem adferrent & sub
 auspicio Monarchiæ ultimæ, cum ipso fine mundi desiturae,
 Messias esset nascendus Dan. 2. 44. Luc. 2. 1.

S. 4. Qu. 3. de prædicato supra montis hujus constitutione in
 vertice montium *Exaltatione supra colles*, & quidem quæritur pri-
 mò quid sibi velit vox נכון cum h. l. dicitur: נכון יהיה
 ההרים בראש ההרים? deinde an vox illa peculiare prædicatum hinc con-
 stituat & quidem *stabilitatis* & *firmitatis* montis hujus s. tertii
 alicujus templi hinc simul divinitus promissi? & deniq; quorsum

B 2

VOX

Vox ista sit referenda? an conjungenda cum seqq. h. m.
paratus eris mons domus Domini in vertice montium? an verò cum
 præcedd. h. l. *Verbum, quod vidit Isaiab erit* (non brevi neq; die-
 bus nostris, sed) *postremis temporibus* נכון *firmum* i. e. ratum vel
 implendum &c. quem certè sensu admitti quoq; hic posse *Fore-
 rius* opinatur, cuius Commentarium operi critico Anglicano in-
 feruerunt: Quod ipsam (1.) vocem attinet, est illa à Rad. כוון quæ
 licet מלונןⓈ sit: significat enim *parare, preparare, aptare,*
parare firmiter, firmare, constituere, stabilire, disponere &c. facile
 tamen ex contextu videre est, quid sibi hoc loco velit. *Tarnovius*
 in Comm. ad Mich. 4. i. omnia ferè significata ejus ad montem
 domus accommodat, præcipuè significatum *stabilendi* s. *firmiter*
constituendi, adducto simul loco Matth. 16. 18. stabilitatem illam
 Ecclesiæ clariùs adstruente: quod etiam *Lutherus* noster in ani-
 mo videtur habuisse ita h. l. reddens: *Der Berg darauff des Herrn*
Haus steht / wird gewiß sein / höher den alle Berge / und über alle Hügel
erhoben werden. Quibus quidem non adeo refragamur; atten-
 dendum tamen (2.) כוון h. l. & Mich. 4. i. *peculiare prædicatum*
s. firmitatis s. stabilitatis non constituere. Tota enim phrasis hæc:
 כוון נכון בראש ההרים h. e. *constitutus* (paratus) *in vertice monti-*
um) conjunctim, non autem seorsim vox כוון hïc consideranda
 venit: (siquidem accentuatio vocem illam cum בראש ההרים
 conjungit) adeoq; non simpliciter de preparatione s. constitu-
 tione s. stabilitione montis hïc agitur, sed de *preparatione* vel *con-*
stitutione ejus *in vertice montium*, hoc est de montis hujus *exalta-*
tionem: quemadmodum enim Prophetis aliisque scriptoribus sa-
 cris alias solenne est, posteriori membro idem, quod prioris
 membri verba volunt, repetere & explicare: ita non aliud totà
 phrasi illa: כוון נכון בראש ההרים Propheta h. l. ut & σὺ γὰρⓈ
 ejus in parallelo innuit, quam quod verbis seqq. exponunt
 ונשא מגבעתו *exaltatus eris præ collibus*, scil. *exaltationem* s.
eminentiam montis domus Domini s. Ecclesiæ; nisi quod *sta-*
bilitatem s. *firmitatem* ejus eadem voce כוון connotare vel ta-
 citè aut secundariò subinnuere videantur q. d. quamvis externa
 illa Jerusalem & corporalis mons Zion cum ipso prorsus templo
 sit evertendus & devastandus; tamen non ita *Spiritualis Zion* Eccle-
 sia evertetur, sed firmiter constituetur in vertice montium.
 conf.

conf. Mich. 3. ult. & c. 4. 1. nam fundamento gaudet immoto,
 quod ipse Christus est 1. Cor. 3. 11. qvi petra & lapis vivus 1. Pet. 2. 4. 5.
 Matth. 16. 18. qvo certè fundamento gaudens ab ipsis inferiorū por-
 tis dimoveri nequit. ibid. Patet ergo vocem נכון peculiare præ-
 dicatum h. l. non constituere. Similiter patet, quid habendum
 sit de commentatione *Abarbenellæ* in libello jam citato, quem
 Christianis ex professo opposuit, qua certè Judæus, ex voce
 נכון *Templi alicujus certū (nuspian divinitus promissi) structu-
 ram, firmitatem, stabilitatem & durationem, quæ templum omnino
 secundum, quippe destrundum, maximè superatura sit, con-
 jectat. Consimiliter (3.) ex jam dictis totoque contextu colligere
 est, eandem vocem נכון non cum præcedd, sed seqq. esse con-
 jungendam adeoque Forerianam opinionem paulò antè dictam
 & à Polo in Crit. quidem citatam, non autem refutatam, prorsus
 violentam & ne fando quidem audiram, planeque à mente &
 contextu Prophetæ alienam. Confutat eandem nostramque
 confirmat (1.) *Accentuatio*, temerè hic à Forerio neglecta: non
 enim tantum accentus vocis illius (qvi servus est Kadma) ipsam-
 met cum seq. voce יהויה. f. *erit* disertè conjungit: sed & accen-
 tus sequentis illius vocis יהיה. f. *erit* (qvi comes est Geresch) minus
 distinguit, quam sequens Dux Paschta in seq. voce יהיה ברת
 simulq; indicat, voces יהיה נכון f. *paratus erit* (quas minus distun-
 guit) referendas esse vi consecutionis accentuum, ad seqq. illas voces
 יהיה ברת. f. *mons domus Domini*, accentu Paschta tanquam
 majori distinctivo notatas. (2.) *Locus parallelus* Mich. 4. 1. ubi vox
 controversa נכון non ante, ut h. l. sed post voces יהיה ברת יהיה
 locatur h. m. *In posterioritate dierum erit mons domus DNI נכון pa-
 ratus (constitutus) in capite montium.**

§. 5. Qv. (4.) de ipso exaltationis prædicato, qvo tandem
 illa se habeat modo, vel quid sibi verba hæc seqq. velint: *erit
 constitutus in capite montium & exaltatus מנבעות pra collibus* (de par-
 ticula מ præ, conf. infr. Locus ad Isai. 2. 6.) Judæi veteres, qvi sæpe
 vaticinia ad literam solent interpretari, de corporali & externa
 montis Zion & urbis Jrusalem exaltatione, ratione structura, loci
 vel situs h. l. exponunt, qua sc. DEUS montem Sinai, Tabor &
 Carmelum in aliquem locum sit congesturus & in vertice illo-
 rum montem Zion & Hierosolymam cum templo positurus,

imò tribus leucis in altum elevaturus, conf. *Lyrain* h. l. & Mich. 4. 1. *Petr. Galatin.* l. 4. de A. C. V. c. 3. Tarnovius quidem in Comm. ad Mich. 4. 1. aliter sententiam Judæorum enarrat, quod monti Zion Tabor & Carmelum sit imposturus; verum in *Medrasch Tillim* super Pl. 88. ita legitur: עתיד הקכה להביא לסיני ולחבור ולכרמל ויהיה הר בית הורו בראש ההרים h. c. Futurum est ut Sanctus benedictus Deus adducat Sinam Tabor & Carmel, etc. Jerusalem in capite illorum, sicuti dictum est: oris mons domus hujus in vertice montium. Quomocumq; autem sententia Judæorum exponatur, (1.) ridicula planè est fabulæque de Gigantibus similis, qui juxta Virgil l. 1. *Georgic.* circa med.

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam.

Scilicet, atque Offa frondosum involvere Olympum.

(2.) Falsa nititur hypothesi, ac si per montem hunc exaltandum simpliciter corporalis ille mons Zion intelligatur (3.) Crassa & absurda est: quis enim Messiae temporibus à DEO tam leve tamq; vile sibi miraculum polliceretur? Quid enim vellet sibi talis exaltatio? nonne mons quò sublimior est, tantò molestior difficiliorq; ad culmen ejus sit ascensus? Proinde saniores Judæorum Interpretes R. *Kimchi* R. *Abarbenel* R. *Salomo* R. *Aben Esra* &c. ridiculam crassamque illam interpretationum deserunt & metaphoricè illam exaltationem de celebritate, æstimatione & honore montis, quò ipsum gentes affecturæ sunt, exponunt; quam nec dum veram exaltationis causam cognoscunt vel nucleum vaticinii attingunt, sed adhuc in cortice hærent. Prodeat verò præ aliis *Kimchius*, latine jam nobiscum locuturus: Non sic intelligi debet, quasi mons ille in se suaq; substantia sit elevandus vel altior futurus; sed quod gentes honore illum affectura & ventura sint ad Deum colendum in illo. Sed & Pontificiorum de ista exaltatione sententiam hic videremus, qui illam de externo Regioque splendore, majestate & potentia Ecclesiæ intelligunt, nisi inferius istam circa ab usum denuo visuri essemus. Nos contra pro natura rei subjectæ (sc. Ecclesiæ, quæ non mundana vel secularis, sed spiritualis est) rectius de spiritali eminentia, gloria & dignitate Ecclesiæ Christi ejusq; ornatu interno interpretamur (conf. Pl. 45. 10. 14. 15.) quippe quæ in monte Zion primitus instauranda, ceteros mon-

tes

des & Colles h. e. *ca. lvi. f. Synagogas V. T.* (juxta *Tarnovium* ad Mich. 4.1.) quæ hæcenus floruerunt umbramque tantum venturi habuerunt Christi, Coloss. 2. 17. sive *regna mundi* (juxta *Calovium*) quæ montes vocantur, Ps. 68. 17. tum doctrinam salvificam aliisque mediis per orbem universum prædicandis, tum miraculis magno planè numero edendis Marc. 16. tum fine & fructu sc. ampliori mysteriorum de DEO Triuno, de Messia &c. cognitione, fide, charitate &c. superatura, & consequenter catholico gentium confluxu frequentanda eademque simul frequentiam magis magisque celebranda erat. conf. sequentem quaestionem.

S. 6. Qv. (s.) de effectu eminentissimæ hujus exaltationis, qui seqq. insinuat verbis: *וּבְרָרוּ אֵלָיו כָּל-הַגּוֹיִם וְהָרַכּוּ עִמָּיו רַבִּים* & confluent ad ipsum omnes gentes & ibant populi multi &c. quibus iste catholicus gentium concursus jam laudatus, quo mons domus DNI mirè fuit frequentatus, emphaticè describitur. Circa quem notanda 1. *quidditas* ejus 2. *quantitas*, 3. *qualitas* 4. *finis* 5. *impulsiva* vel *medium*. *Quidditatem* concursus hujus disputat vel potius evertit *Grotius*, cujus sententiam planè jejunam præced. jam S. 3. circa temporis articulum, adduximus & refutavimus. Similem ferè idem ad parallelum Mich. 4.1. proponit: similem, inquam non eandem: ex falsa nempe hypothese illà, quod *Isaiah* & *Micheas* non de eodè sed diversis loquantur temporibus, conf. supr. S. 1. in pr. Ita v. *Grot.* propter ingens illud beneficii prædictum à *Prophetis* & *Judæis* a Deo præstitum plurimi alienigenæ, maxime è *Persis* & *Græciis*, deinde eorum exemplo & alii venient Deum unum mundi opificem in atrio gentium, ut mos erat, veneraturi. Ex quibus apparet hunc concursum juxta *Grotium* consistere non nisi in accessu plurimorum alienigenarum ad corporalem domus Domini montem, unum ibi Deum in atrio gentium pro more adoratorum. Ita verò per *Judæorum* ferè vestigia ducitur *Grotius*, qui non multò rectius huncce gentium concursum definiunt, dum contendunt, juxta hoc vaticinium omnes omnino gentes ad corporalem templi DNI. montem convolaturas & idololatriæ valedicturas esse, ut in Deum verum credant. Verùm contextus longè sublimiorem loci sensum, quam *Judæi* fingunt, & ampliorem frequentiam, quam *Grotius* jejuno hoc commento suo sine scriptura & historia

ria præcedit, nobis insinuat, ostenditque Prophetam hoc va-
 ticio ad maximam respicere multitudinem gentium, qui fa-
 cto Evangelii, vel Apostolorum Evangelizantium, ex Zion in
 orbem universum egressu, id ipsum receperunt atq; ita ad spiritua-
 lem Zion s. Ecclesiam Christi conversi sunt, licet plurimi ex
 remotis gentium terris nunquam exiverint, nec Hierosolymam
 ad corporalem domus DNI. montem venerint. Nec obstat, quod
 disertè h. l. (ceu Judæi hic literam urgentes opponunt) montis
 ascensusq; fiat mentio & gentes dicantur ad montem domus Do-
 mini sic exaltatum ituræ, seque invicem ita exhortaturæ: eamus ad
 montem Domini; ad domum Dei Jacob, ut doceat nos vias suas.
 Notandum enim hic est, quod, cum non nisi unus Dei veri cultus
 idemq; Judaicus in mundo tunc temporis vigeret, cum Isaias hæc
 prædiceret, conversio quoq; gentium ritibus & exercitiis Judaicis
 hic describatur, quibus illi Hierosolymam ad montem domus Do-
 mini catervatim se conferre & inibi legem à Sacerdotibus in tem-
 plo doceri solebant. Quis ergo literam circa hanc gentium con-
 versionem & concursum cum Judæis urgeret, ac si gentium a-
 scensus in corporalem domus Domini montem ad quidditatem
 ejus spectaret? Potius verò quidditas concursus hujus in eo con-
 sistit, quod gentes percepto Christi Evangelio, ex Zion in orbem
 universum per Apostolorum prædicationem egresso, Messiam
 ejusque doctrinam recipiendo, ad Ecclesiam ejus fuerint con-
 versi. Proinde quisquis verbum Evangelii perceptum recepit,
 licet ap. Garamantas & Indos degerit montemq; Zion cum templo
 nunquam viderit, is certè hunc domus Domini montem, de quo
 disputamus, conscendisse censetur (2.) *Quantitas* concursus hu-
 jus notatur tum his vocibus כָּל־הַגּוֹיִם s. *omnes gentes*, tum
 proximè sequentibus per exegetin statim subjunctis: & ibunt
 רַבִּים עִמָּם s. *populi multi*. Posterius enim רַבִּים s. *multi* re-
 stringit & exponit prius כָּל s. *omnes*, q. d. tam multi accurrent
 gentes, ut omnes accurrisse videantur. Quomodo & alibi sæpe
to omnes ex subjecta materia & quadam loci circumstantia restrin-
 gendum est, uti bene monet Tarnovius adh. l. in Comment. ad
 Mich. 4. 1. & Jon. 2. 3. conf. Marc. 1. 5. Luc. 2. 1. &c. Sæpe inquam,
 non semper: in multis n. scripturæ locis tò omnis juxta Scripturæ
 fideiq;

fideique analogiam omnino universaliter accipiendum est. Notanter autem כל כול s. omnes præmittitur (quod tamen in loco parallel. Mich. 4. 1. omittitur) & רבים s. multi subjicitur: כל enim ad inteaitionem Dei, רבים verò ad eventum respicit. Nam omnes omnino gentes ex benignissima quidem intentione Dei ad montem domus Domini concurrere h. e. ad Ecclesiam Messia: converti, cum Evangelium ex Zion per orbem terrarum resonaret, debuerunt, conf. 1. Tim. 2. 4. 6. Luc. 24. 47. Act. 17. 20. Sed proh! eventus docet, multos ex malitia noluisse aut tum recipere Evangelium, aut ad posteros propagare. Interim tamen, licet non omnes omnino gentes ad montem domus Domini concurrerint Evangeliumq; Christireceperint; ingens tamen multitudo ex omnibus gentibus ad Ecclesiam Christi accurrit, ut omnes accurisse videri meritoq; hic dici queant: id quod testantur tot Ecclesiae non tantum ab Apostolis statim post adscensionem Christi, sed & deinceps à Viris Apostolicis aliisq; Ecclesiae Doctoribus per orbem terrarum inter gentes plantata. conf. Acta Apost. & Histor. Ecclesiastica: ut taceamus ipsum Servatorem à gentibus jam esse quaesitum & inventum Joh. 12. 20. 21. (3.) *Qualitatem s. modum concursus emphatica vox ונהרו & confluent ostendit: est enim à Rad. נהר fluxit celeriter, confluit: unde נהר fluvius, adeoque notat (1) celeritatem & promptitudinem accurrentium, de qua Ps. 110. 3. (2.) ingentem copiam (3.) Supernaturalem Sp. Sancti gratiam, quâ gentes terrenæ fursum in excelsum domus Domini montem h. e. Ecclesiam (cujus doctrina & vita est montosa i. e. coelestis & ardua) tanto certè impetu confluerunt, quanto solent flumina in præceptis labi. (4.) Finis à parte populorum, dicto jam modo accurrentium, est vera de Messia ejusque doctrina & salutis via informatio &c. quod ipsimet his innunt verbis: ויורנו מדרךיו & docebit nos vias suas &c. vel: ut doceat nos: quomodo particula ו accipitur Exod. 7. 26. ויעבדני ut serviat mihi, ubi & LXX. per ויא reddunt. Mal. 1. 9. &c. Glasl. Ph. Sacr. 1. 4. Tr. 1. obl. 7. Notetur hic rursus tum ipse מורה s. Doctor viarum, tum וירכו s. via ejus docenda. Docens est ipse Messias, uti contextus evidendtia ostendit, eventus probavit, ipsiq; fatentur Rabbini: ita enim Kimchi: המורה הוא מלך המשיח h. e. docens ille Rex Messias. Docuit verò Christus non tantum αὐτῶν τῶν σάραξ in Synagogis Luc 4. 15. in Synagoga Nazarena, omnibus*

inibus admirantibus ibid. v. 16. 22. in Templo Hierosolymitano Joh. 7. 28. 37. &c. sed & inde jussu ejus ex Zion in orbem terrarum verbum Evangelii est egressum, atq; ita Christus Ecclesiam quoq; docuit per Apostolos, Prophetas, Evangelistas, Pastores & Doctores Eph. 4. 11. *Via* ejus docendæ sunt ratio ipsum agnoscendi, magnum illud pietatis mysterium de Deo in carne manifestato intelligendi, agnitionem recte colendi, cum Deo reconciliandi &c. Non autem dicunt in fonte את-דרכיו *vias suas*, sed מדרכיו *de viis suis*: hic enim ex parte saltem cognoscimus 1. Cor. 13. 9. 12.

§. 7. Tandem (s.) concursus *impulsiva* (quam & *medium* collectionis gentium dixeris) est *doctrina Messiana* s. *Evangelii ex Zion & Jerusalem egressus*, qui seqq. innuitur verbis: כי מציון תצא יהוה ודבר יהוה מירושלם *h. e. nam ex Zion egredietur lex & verbum Domini ex Jerusalem*. Circa hæc verba, Judæis disputata, quaeritur (1) *cujus sint illa*, Prophetæ, an populi, *cujus proximè sunt præcedentia*? 2. *quid per subjectum verborum תורה designetur*? 3. *quid sibi velit prædicarum מציון תצא egredietur ex Zion &c.* Ad quaest. (1) *cujus hæc sint verba*? non nostris, sed R. Kimchii verbis respondemus: זה דברי הנביא לא דברי העמים כלומר למה ואמרו הגוים לכו ונהלה ויורנו מדרכיו כי מציון תצא תורה והמורה הוא מלך המשיח; *h. e. hæc verba sunt Prophetæ, non populorum, quasi dicat: Ecce gentes dictæ sunt, ite, adscendamus, ut doceat nos vias suas? quia ex Zion egredietur lex. Doctor vero ipse Rex Messias est.* Qu. (2) *de subjecto sc. תורה*. Judæi vocem illam communiter de *Lege Mosaica* interpretantur. Sciendum autem est vocem illam multipliciter sumi: inter alia *strictè & specialiter* pro *lege*, quatenus opponitur Evangelio Joh. 1. c. 17. Deinde vero etiam *latè & generaliter*, vi scil. etymii sui, pro *institutione* s. *doctrina*. Est enim à Rad. ירה *jecit, projecit*, in Hiphil *docuit, instituit, monuit*. Ita sumitur Prov. 13. 14. חכם תורה *Doctrina sapientis fons vita*. Et hæc significatio hujus quoque loci est, ubi contextu id arguente, sumitur pro *doctrina Messia*, ad quam percipiendam accurrerunt gentes, quamque Messias ipse tradidit gentibus ita concurrentibus & in proximè præced. verbis dicentibus: *adscendamus ad montem Domini, ut doceat nos vias suas: quarum viarum Doctorem ipsum esse Regem Messiam Kimchius ipse verbis jam citatis fassus est.* Similiter & νόμος s. *lex ad imitationem*

nem Ebraei מורה de Evangelio hoc sensu adhibetur, modo absolute, modo cum addito. Rom. 3. 27. c. 8. 2. Gal. 2. 19. Jac. 1. 25. Quær. (3.) de prædicato, quid sibi velit vox מצאן exhibit? De hujus Radice מצאן exivit, prodit; notanda bene tradit Rabbam h. e. R. Mosche ben Maimon in מורה נבוכים h. e. Doctore perplexorum part. 1. c. 23. quod exitum corporis è loco in locum significet; deinde vero ad manifestationem quoque rei incorporea transferatur, idque ex his Prophetæ verbis מורה מצאן confirmat. Igitur juxta Maimoniden hic egressus significat solemnem manifestationem מצאן מורה. Unde præsupponitur, illam מורה quæ exire debuit & manifestari, hæcenus latuisse & non nihil ignotam fuisse. Jam verò lex Mosis non fuit ignota, nec latens, sed satis manifestata. Ergo alia hæc & nova quidem, scilicet Messiaë doctrina intelligitur, quæ licet non planè, tamen non nihil abscondita & non penitus intellecta fuit (conf. Luc. 24. 21. 27. Act. 10. 28. 34.) dehinc verò manifestata, exordioq; facta in Zion s. Jerusalem per orbem terrarum prædicata. Et hæc est doctrina Evangelii, quæ proinde mysterium dicitur & sapientia à seculis tacita & abscondita Rom. 16. 25. Col. 1. 26. 1. Cor. 2. 7. Comprobat hanc interpretationem eventus, quo Evangelium Hierosolymæ primum est prædicatum & exinde per orbem terrarum ab Apostolis manifestatum Luc. 24. 47. Act. 1. 8.

§. 8. Ex dictis jam genuinus loci sensus clarescit. Sed & hinc patet, quam iniquus sit ejusdem abusus, quem partim ap. Judæos, partim ap. Pontificios deprehendimus, (1.) Judæi, (ceu videre est ap. R. Lipmannum in Nizzachon p. 126. & R. Abarbenet. in libello supra citato, & Lynam in h. l. & Mich. 4. 1.) probare hinc nituntur, Messiam nondum venisse, & Jesum Naz. non esse verum Messiam, his argumentis (1.) Messias venire debet juxta h. l. in posteritate h. e. fine dierum; Jesus verò Naz. non est exhibitus in fine dierum, cum plurima secula ab ejus nativitate jam sint præterlapsa, E. (2.) Mons domus Domini h. e. mons Zion s. Jerusalem tempore Messiaë juxta h. l. super capita montium in altum est attollenda &c. quod tamen nec tempore Jesu Naz. nec ad hoc usq; tempus evenit. E. (3.) ad Messiam confluent omnes gentes; sed ad Jesum Naz. non confluxerunt omnes gentes, non Saraceni, non Tartari, non alii infideles E. (4.) tempore Messiaë audienda est vox illa: venite, adscendamus ad domum Dei Jacob; sed tempore Jesu Naz. non hæc audita, sed

sed potius illa: venite ad domum Mariæ, Petri &c. E. Sed respon-
sio facilis est ex dato loci sensu. Et quidem ad (1.) Responderetur ex
præced. §. 3. Ad (2.) Resp. ex §. 2. & §. 5. Ad (3.) Resp. ex §. 6. n. 2. conf. quoq;
Tarnov. ad Mich. 4. 1. & Průkn. Vindic. h. l.

§. 9. Deinde & Pontificii ex hoc loco probare conantur (1.) *ve-
ram Christi Ecclesiam esse visibilem*, cum h. l. monti comparetur exaltato
(2) Eandem eadem ratione externo *Gregio quodam splendore ac potentia
gaudere*, & consequenter solam Romanam Ecclesiam esse veram, cum
non tantum in Papa suo ejusdemq; Cardin. Episc. aliisq; Prælatis purpu-
ratis & infulatis, sed & magnifico templorum sanctorumque suorum or-
nata, ut & externa ceremoniarum & processionum pompa &c. splendor
hic elucescat. (3.) *Multitudinem esse vera Ecclesia notam*, cum multitudo
gentium ad Christi Ecclesiam sit confluxura & consequenter suam esse
veram, cui plures adhærent &c. (4) Evangelium esse novam & perfectiorem
legem & Christum novum legislatorem. Sed Resp. ad (1.) committitur
ignoratio Elenchi, & invisibilitatem coetus fidelium non impugnat com-
paratio Ecclesiæ cum monte exaltato: siquidem hujus comparisonis a-
liæ dantur rationes, conf. supr. §. 2. Ad (2.) Resp. splendorem & ornatum
Ecclesiæ N. T. non esse corporalem & externum, sed spiritualem & inter-
num, qui non spectatur in auro & gemmis, neq; in infulatorum, ceremo-
niarum, & processionum similibusq; vanitatum & phantassarum pompa,
quam Romano cœtui non invidemus. conf. suprâ §. 5. Ad (3.) Resp. ne-
gando conseq. quia de multitudine gloriari quoq; potest coetus malignan-
tium Matth. 7. 13. conf. Průkn. l. c. Ad (4.) Resp. ex præced. §. 7. qv. 2.

§. 10. Tandem *utimur* h. l. (1.) contra *Judeos* in eodem Artic. de *Mes-
sia adventu*. Messias certè juxta h. l. Ecclesiam suam in Zion primitus in-
staurabit, & ex Zion doctrinam suam emittet. E. Messias nondum ever-
sâ Zion venire debuit. Jam vero Zion & templum jam pridem est destruc-
tum, E. Messias jam pridem venit. conf. & §. 7. fin. (2.) contra *eosdem* in
Artic. de *divinitate Messie*: ille n. qui gentes ad montem domus Domini
confluentes docet vias suas, est Dominus Deus Jacob, uti contextus evi-
dentia ostendit. Jam v. ille Doctor est Rex Messias, uti suprâ Kimchi est
confessus §. 6. & 7. E. Messias est Jehovah, Deus Jacob. Ita Judæi suo jugu-
lantur gladio! (3.) contra *Calvinianos, Universalem gentium vocationem
ad regnum Christi* negantes. Nam Catholicus gentium confluxus h. l.
prædictus & suprâ §. 6. n. 2. probatus, præsupponit catholicam gentium
vocationem, eamq; confirmat egressus Evangelii ex Zion in universum
orbem, simul h. l. prædictus & suprâ §. 7. ex eventu comprobatus.

fideique analogiam omnino universalit
 tauter autem כל ס. omnes præmittitur
 rall. Mich. 4. 1. omittitur) & רבים
 nim ad inteaionem Dei, רבים verò
 omnes omnino gentes ex benignissima
 montem domus Domini concurrere
 converti, cum Evangelium ex Zion
 naret, debuerunt, conf. 1. Tim. 2. 4. 6. Lu
 proh! eventus docet, multos ex maliti
 Evangelium, aut ad posteros propaga
 non omnes omnino gentes ad montem
 rerint Evangeliumq; Christireceperint
 ex omnibus gentibus ad Ecclesiam Chri
 curisse videri meritoq; hic dici queant:
 clesia non tantum ab Apostolis statim p
 sed & deinceps à Viris Apostolicis aliisq
 orbem terrarum inter gentes plantata. C
 Ecclesiastica: ut taceamus ipsum Serva
 quæsitum & inventum Joh. 12. 20. 21. (3.)
 curius emphatica vox ונהרו & confluent
 נהרו fluxit celeriter, confluit: unde נהרו
 celeritatem & promittitudinem accurrentium
 gentem copiam (3.) Supernaturalem Sp. Sand
 renæ sursum in excelsum domus Dom
 am (cujus doctrina & vita est montosa i.
 to certè impetu confluerunt, quanto s
 labi. (4.) Finis à parte populorum, dicto
 est vera de Messia ejusque doctrina & saluta
 ipsimet his innunt verbis: מדרכו
 as &c. vel: ut doceat nos: quomodo partic
 ויעברני ut serviat mihi, ubi & LXX. per
 Glass. Ph. Sac. l. 4. Tr. 1. obf. 7. No
 מורה f. Doctor viarum, tum מדרכו. vi
 ipse Messias, uti contextus evidendtia of
 ipsiq; fatentur Rabbini: ita enim Kimchi: ה
 h. e. docens ille Rex Messias. Docuit vero
 אומן אפס אפאס in Synagogy Luc 4. 15. in

um est. No
 n in loco pa
 citur: כל
 espicit. Nam
 tione Dei ad
 esiam Meissæ
 rrarum reso
 . 17. 20. Sed
 tum recipere
 tamen, licet
 nini concur
 n multitudo
 ut omnes ac
 antur tot Ec
 onem Christi,
 storibus per
 st. & Histor.
 bus jam esse
 modum con
 enim à Rad.
 que notat (1)
 10. 3. (2.) in
 â gentes ter
 a. e. Ecclesi
 ardua) tan
 a in præcept
 currentium,
 tio &c. quod
 nos vias su
 r Exod. 7. 26.
 Mal. 1. 9. &c.
 sus tum ipse
 Docens est
 us probavit,
 המורה הו
 on tantum
 lazarena, o
 mnibus

